

El silenci de la litúrgia

Teresa Forcades i Vila

Metgessa, teòloga i monja benedictina

---

1. La litúrgia no és separable de la vida cívica

LA PARAULA 'LITÚRGIA' deriva del mot grec λειτουργία (*leitourgia*), format per λειτός (*leitós*, que vol dir 'públic', 'del poble') i ἔργον (*ergon*, que vol dir 'treball' o 'servei'). Així, etimològicament, 'litúrgia' és 'treball o servei públic'. Al món hel·lènic existia la paraula **leitourgo/B** (leitourgos; 'liturg'), que es referia a qui portava a terme una 'litúrgia' i que podem traduir com a 'servidor del poble/servidor públic' o també com a 'ministre' o fins i tot 'funcionari'. És característic del 'liturg' que dugui a terme un servei públic a partir dels propis recursos: per exemple, un ciutadà que té recursos econòmics i que es fa responsable d'alimentar les persones del seu poble que passen necessitat. L'altra característica del 'liturg' és que aquest servei públic no el fa per pròpia iniciativa, sinó per ordre de l'autoritat competent (emperador, rei, governador...). El 'servei litúrgic' no era en el món antic una caritat sortida del bon cor del ciutadà, sinó una obligació imposada per l'Estat, com ho pot ser en els nostres dies el 'servei militar' o el 'servei civil substitutori'. L'antiguitat hel·lènica descriu amb la mateixa paraula el servei d'atenció a les necessitats materials de la ciutat i el servei de donar culte a Déu, ja que sovint es concep Déu com 'el Déu de la pròpia ciutat o de la pròpia comunitat', i el culte a aquest Déu és vist com un mitjà per assegurar el

benestar del mateix grup. Aquest benestar s'assegura amb actes litúrgics habituals de tipus civil (per ex., contribucions ciutadanes a les arques públiques) o religions (per ex., festes i rituals que es repeteixen periòdicament) i també amb actes litúrgics puntuals, que també poden ser de tipus civil (per ex., col·lectes específiques) o de tipus religions (per ex., processons i pregàries en moments de perill). La versió dels LXX usa la paraula 'leitourgia' i els seus derivats per traduir el mot hebreu **térDv** (xaret) i els seus derivats. 'Xaret', a diferència de 'leitourgia', presenta un component de relació personal entre qui exerceix el servei i qui el rep. El mot 'xaret' designa el servei personal d'un inferior a un superior, per mitjà del qual l'inferior es veu honorat (per ex., a Gn 39,4 Josep és honorat quan el faraó el designa el seu assistent personal). El servei 'xaret' és propi de persones lliures, no designa mai el servei d'un esclau. Tant el servei 'leitourgia' com el servei 'xaret' pressuposen una distinció per a qui els exerceix. Ambdós poden designar tant un servei civil (per ex., ministre del rei a favor del poble o al servei personal del rei) com un de religions (ministre de Déu). Aquestes funcions (política, administrativa i religiosa) sovint es concentraven en la mateixa persona en el món antic. Quan el salteri designa els àngels com a ministres de Déu (Ps 103,21; Ps 104,4), l'original hebreu usa la paraula 'meixaretai', que ve de 'xaret', i la versió grega usa la paraula 'leitourgoi'. El salm 101 (Ps 101,6) aplica als justos aquestes mateixes paraules: «Poso els ulls en gent fidel del país per cridar-los a viure amb mi; són homes de conducta irrepreensible els qui estan al meu servei (servei = xaret/leitourgia)». Som cridats a ser ministres de Déu, diligents en el seu servei a favor del seu poble com ho són els àngels. Ministres de Déu pel que fa a la materialitat ritual del seu servei (per ex., tenint cura de l'arca de l'aliança; Nm 4,2) i ministres de Déu pel que fa a representar-lo davant del poble i per al poble (ex. intercedint a favor del poble; Jl 2,17). Segons el Tritoisaies, fins i tot els estrangers seran convidats a realitzar aquesta funció ministerial/litúrgica (Is 60,7).

Al Nou Testament, igual que a l'Antic, la paraula 'leitourgia' es fa servir indistintament per indicar tant un servei civil (Rm 15,27) com un servei religiós (Lc 1,23; Heb 10,11), i el seu camp semàntic

“ Jesús és el veritable ministre ('litúrg') de Déu i la vida mateixa del cristià hauria de ser 'sacrifici litúrgic' pel bé comú, pel bé del poble. En qualsevol cas, queda clar que la participació en la litúrgia no és per al cristià una devoció personal: és un treball (*ergon*) i és un deure públic.

s'amplia per incloure tot servei prestat a un germà, encara que no estigui manat per l'autoritat civil; no cal que l'autoritat civil es manifesti per tal que em senti obligada a ajudar el meu germà, perquè l'autoritat de Déu, que està per sobre de l'autoritat civil i de la qual deriva la seva legitimitat (Rm 13,6), ja s'ha manifestat en Jesús de forma explícita en aquest sentit: ajudar el germà és servir Déu, és litúrgia (Mt 25, 31-46; cf. també Fil 2,15). Jesús és el veritable ministre ('litúrg') de Déu (Heb 8,2) i la vida mateixa del cristià hauria de ser 'sacrifici litúrgic' pel bé comú, pel bé del poble (Rm 12,1; Fil 2,17). En qualsevol cas, queda clar que la participació en la litúrgia no és per al cristià una devoció personal: és un treball (*ergon*) i és un deure públic.

2. El silenci, igual que la paraula, si és litúrgic està orientat al 'bé comú'

L'anàlisi de l'origen del mot litúrgia i dels seus usos bíblics deixa clar que parlar del 'silenci de la litúrgia' no equival a parlar del 'silenci de la pregària'. La litúrgia es pot entendre com a pregària, però és un tipus particular de pregària: és la pregària pública, oficial, d'una comunitat i té per objectiu procurar el benestar d'aquesta comunitat, resolent els seus problemes a mesura que es van presentant i prestant una atenció especial als seus membres més vulnerables.

El silenci litúrgic per excel·lència es produeix en l'eucaristia, en el moment de la consagració del pa i el vi. El prevere pronuncia les

paraules de Jesús: «Preneu i mengeu-ne tots. Això és el meu cos, entregat per vosaltres» i, a continuació, fa una pausa i s'agenolla. Després segueix: «Preneu i beveu-ne tots. Aquest és el calze de la meva sang, la sang de l'aliança nova i eterna vessada per vosaltres i per tots els homes en remissió dels pecats. Feu això que és el meu memorial». En acabar de pronunciar aquestes paraules, el prevere fa una altra pausa i es torna a agenollar. Aquestes dues pauses, aquests dos breus silencis, són els més densos i significatius de la litúrgia cristiana. En ells es concentra el 'servei', el 'treball públic', el treball a favor del poble de Jesús, que és Déu mateix. Aquest servei, la litúrgia per excel·lència, és auto-donació: «Ningú no té un amor més gran que qui dóna la vida pels seus amics» (Jo 15,13). Déu ho ha fet. El prevere fa una doble genuflexió davant d'aquest acte d'amor que s'actualitza en la litúrgia i que ens interpel·la a actualitzar-lo en la pròpia vida. La comunitat acompanya la doble genuflexió del prevere amb una doble inclinació. El silenci i la genuflexió/inclinació signifiquen atenció i disponibilitat. Aquesta és la dimensió antropològica bàsica que els silencis litúrgics conviden a viure i a expressar: la capacitat de prestar atenció i obrir el cor a una paraula de comunió que ens vincula als altres. «Que potser sóc el guardià del meu germà?», pregunta Caïn (Gn 4,9). Així es va defensar el primer fratricida i així ens defensem encara avui davant de l'exigència evangèlica de comunió. Sovint no fem el silenci a què ens convida la litúrgia. És massa compromès. Obrir el cor a la paraula de comunió, què vol dir per a mi aquí i ara? Una cosa és segura: fer-ho, fer el silenci del cor i escoltar la paraula de Déu tal com se'm presenta a la litúrgia, implica córrer el risc de ser interpel·lada de forma concreta i personal, implica fer-se vulnerable.

De silencis n'hi ha de moltes classes: hi ha silencis emmurriats i agressius; hi ha silencis frustrats; n'hi ha d'indiferents, d'apàtics, d'interessats, de freds, d'irritats, de confosos, de perplexos, d'avergonyits, de culpables, de dissimulats, de traïdors; silencis solitaris feixucs de portar... La llista de silencis negatius és interminable, com també ho és la llista de silencis positius: silencis admirats, respectuosos, delicats, silencis fidels, silencis acollidors que són com un coixí o com un un-

Els silencis litúrgics conviden les persones que vivim tots aquests sentiments de vegades abassegadors en la seva negativitat o en la seva joia, a prendre distància dels propis sentiments i a prestar atenció a la paraula de comunió que se'ns adreça.

güent que amoreix ferides, silencis expectants, compartits, creatius... Els silencis litúrgics conviden, les persones que vivim tots aquests sentiments de vegades abassegadors en la seva negativitat o en la seva joia, a prendre distància dels propis sentiments i a prestar atenció a la paraula de comunió que se'ns adreça.

Quan vaig llegir per primer cop la Regla de Sant Benet, recordo la sorpresa que em va causar el final del brevíssim capítol XIX, en el qual sant Benet tracta el tema de l'actitud que cal tenir en la salmòdia. Reprodueixo el text íntegre :

«Capítol XIX: L'actitud en la salmòdia

Creiem que Déu és present a tot arreu i que 'els ulls del Senyor en tot lloc esguarden els bons i els dolents'; però això, creguem-ho sobretot sense cap mena de dubte, quan som a l'ofici diví. Per tant, recordem-nos sempre d'allò que diu el profeta: 'Serviu el Senyor amb temor'; i encara: 'Salmegeu amb gust'; i: 'En presència dels àngels us cantaré salms'. Així, doncs, considerem com cal estar a la presència de la divinitat i dels seus àngels, i mantinguem-nos de tal manera a la salmòdia, que el nostre pensament estigui d'acord amb la nostra veu.»

«Que el nostre pensament estigui d'acord amb la nostra veu». Aquesta va ser l'expressió que em va sorprendre. A l'hora de tractar el tema de la pregària, em semblava més lògica l'expressió contrària: «que la nostra veu estigui d'acord amb el nostre pensament». Que la veu estigui d'acord amb el pensament, és signe d'autenticitat; cal que

Els silencis litúrgics són exigents, no són un moment per reposar; conviden a descentrar-se, conviden a l'*excentricitat*: a ampliar la mirada per incloure els altres i a llegir la pròpia vida com a intrínsecament vinculada a la d'ells.

quan preguem –raonava jo–, l'expressió que surt dels llavis sigui reflex d'allò que es porta al cor. Això potser és així en la pregària personal, solitària, a la pròpia cel·la. Però no en la pregària litúrgica. La pregària litúrgica no és tant moment de parlar com d'escoltar, d'obrir-se en un silenci que ho és tot menys passiu. El subjecte postmodern que sovint es viu a si mateix com un món desconnectat dels altres, pot quedar descol·locat davant d'aquesta crida a realitzar-se com a persona sortint de si mateix per escoltar el que ens ve de fora i ens vincula als altres. Pot tenir por d'autoenganyar-se o de perdre's en aquesta obertura.

Els silencis litúrgics són exigents; no són un moment per reposar i no permeten l'autosatisfacció: conviden a descentrar-se, conviden –segons l'expressió feliç del bisbe Hélder Câmara– a l'*excentricitat*: a ampliar la mirada per incloure els altres i a llegir la pròpia vida com a intrínsecament vinculada a la d'ells.

3. L'orientació al bé comú no elimina el vessant transcendent, sinó que el fa veritablement cristià.

«Si, doncs, presentes la teva ofrena a l'altar, i allí et recordes que el teu germà té alguna cosa contra tu, deixa la teva ofrena davant l'altar i vés primer a fer les paus amb el teu germà, i després torna i presenta la teva ofrena» (Mt 5,23-24).

Si el silenci litúrgic per excel·lència es produeix al moment de la consagració, la paraula litúrgica per excel·lència és la recitació del Parenostre. La recitació del Parenostre no és exclusiva de la litúrgia

Aquest respecte, aquesta delicadesa que és silenci interior i que és descentrament per fer lloc a l'Altre en majúscula, és el que santa Teresa ens recomana a l'hora de la pregària.

eucarística, sinó que forma part de les Laudes i les Vespres i de la majoria d'accions litúrgiques. És a l'eucaristia, però, on descobrim el moment de silenci de la pregària que ens va ensenyar Jesús. En la majoria de monicions introductòries a la pregària del Parenostre que es proposen per a la celebració de l'eucaristia, la versió catalana conté la paraula 'gostar'. El prevere diu: «Som fills de Déu i podem dir a Déu Pare. Per això, agraïts i amb confiança, gosem dir» (o una fòrmula similar), i a continuació la comunitat inicia la pregària del Parenostre. Aquest 'gosem dir' té tota la importància. No es tracta d'emfasitzar el vessant comunitari del silenci en la litúrgia cristiana de manera que aquesta quedi reduïda a un mer afer humà. No ho és. La dimensió transcendent és essencial. Per això ens preparem a dir el Parenostre amb aquest 'gosem', que ens convida a fer una pausa, a prendre consciència que estem a punt de fer nostres les paraules de Jesús, a punt d'expressar a través d'elles la nostra disponibilitat per a la comunió perquè creiem que hi ha un Pare que ens escolta i ens acull; el silenci a què ens convida el 'gosem' remet al silenci del Pare que ens acull, que es buida per fer-nos lloc. La dimensió transcendent és essencial; pel cristià és essencial distingir Déu dels homes. És essencial distingir Déu dels homes, però no és possible separar-los: «Si un diu: "Estimo Déu", i odia el seu germà, és un mentider. Perquè qui no estima el seu germà, que veu, no pot pas estimar Déu, que no veu» (1Jó 4,20). I encara: «Si un que posseeix béns del món veu el seu germà que té necessitat i li clou les entranyes, ¿com pot estar en ell l'amor de Déu?» (1Jó 3,17). El silenci litúrgic expressa aquesta cesura que distingeix Déu dels homes sense dividir-los ni separar-los. Hi ha silenci perquè hi ha misteri. Ha estat sovint glossada la distinció entre *enigma* i *misteri*. L'enigma té solució i deixa de ser *enigma* en el moment en què descobreixo la solució o me la revelen. El misteri no té solució i per

això no deixa mai de ser. El misteri litúrgic s'eixampla i s'aprofundeix com més temps hi dedico, com més me'n parlen i com més me n'ocupo, perquè és impossible encabir en la lògica humana i els seus argumentaris la vivència de la fe i de la comunió; és impossible objectivar la vivència de l'amor.

Aquest respecte, aquesta delicadesa que és silenci interior i que és descentrament per fer lloc a l'Altre en majúscula, és el que santa Teresa ens recomana a l'hora de la pregària:

«Pensar y entender lo que hablamos y con quién hablamos y quién somos los que osamos hablar con tan gran Señor; pensar esto y otras cosas semejantes de lo poco que le habemos servido y lo mucho que estamos obligados a servir, es oración mental; no penséis que es otra algarabía ni os espante el nombre ».

«Y quién somos los que osamos hablar con tan gran Señor». També santa Teresa, com la monició litúrgica d'introducció al Parenostre, fa servir el verb 'gosar' i amb ell ens convida a la circumspecció, a la pausa interior i, sobretot, a obrir el cor, que és del que es tracta quan parlem de silenci litúrgic. Aquest silenci i aquesta circumspecció, però, no tenen res a veure amb el servilisme i no són incompatibles amb la familiaritat i amb la confiança. Ho deixa clar la mateixa santa Teresa en un dels passatges més coneguts dels seus escrits:

«No es otra cosa oración mental, a mi parecer, sino tratar de amistad, estando muchas veces tratando a solas con quien sabemos nos ama ».

4. El silenci litúrgic no és 'buit', sinó 'escolta' de la Paraula de Déu. I tanmateix ...

Tractar d'amistat amb qui sabem que ens estima sembla el contrari de deixar la ment en blanc o intentar cercar un silenci interior caracteritzat per l'absència de tot desig i de tot voler. Aquest és un primer nivell obvi: el silenci litúrgic no és 'buit', sinó 'escolta'. No és

“ El silenci litúrgic no és ‘buit’, sinó ‘escolta’. No és absència de desig, sinó intensificació del desig de percebre l’Estimat, de parar-li atenció, de copsar el seu missatge per al nostre aquí i ara, d’obrir-nos a la seva Presència.

absència de desig sinó intensificació del desig de percebre l’Estimat, de prestar-li atenció, de copsar el seu missatge per al nostre aquí i ara, d’obrir-nos a la seva Presència.

La Revelació cristiana afirma que la Paraula de Déu es troba expressada en el text bíblic. El text bíblic en la seva materialitat pot i ha de ser estudiat i explicat. Fer silenci durant la proclamació de les lectures bíbliques en el context d’una celebració litúrgica permet prestar atenció a les paraules i a les expressions que ens arriben de forma oral fins a deixar-nos impactar per una entonació o un èmfasi que ens sorprèn; el silenci permet fixar-nos en un mot que fins aleshores ens havia passat desapercbut, malgrat que coneguem potser de memòria aquell passatge bíblic. Part important de l’èxit d’aquest silenci litúrgic d’escolta, silenci despert i atent a la materialitat del text, és la preparació prèvia de les lectures: el contrast entre l’èmfasi personal de la lectura prèvia en solitari i l’èmfasi que hi posa el lector o lectora litúrgic (context públic) és una oportunitat per copsar nous matisos en el text que poden portar-nos a interpretar-lo i a aplicar-nos-el de formes noves. El text litúrgic m’interpel·la en el concret del meu aquí i ara. Aquest nivell de silenci entès com a treball que depèn de la meva preparació i de la meva voluntat, entès com a escolta activa i responsable, és fonamental. Però no és l’únic ni és el més important.

L’escolta de la Paraula de Déu és escolta de la Paraula que és Déu. Amb aquesta observació la cosa es complica.

L’encontre amb el text no és l’objectiu del silenci litúrgic, n’és només el trampolí. El desig de qui prega va més enllà del text i es dirigeix al Déu viu que el text anuncia. Aquest segon nivell de silenci ja no ens permet delimitar de forma escolar la diferència entre ‘silenci d’escolta’

L'atenció material té un límit; el diàleg d'amor, no. I aquí ve el punt del silenci com a buit, com a receptivitat, com a vulnerabilitat, com a no-saber, com a no-poder. L'obertura del cor que no pretén impressionar l'altre sinó donar-se a conèixer, tal com s'és.

i 'silenci de buit'. Per tal d'escoltar quelcom que no sabia, quelcom que per a mi sigui veritablement 'nou', el moment del buit és irrenunciable.

L'evangeli és 'bona nova'. Puc fer veritable 'silenci litúrgic' si crec que ja sé, que ja conec què és el que Déu em vol dir?

El paral·lel que fa santa Teresa amb un veritable i confiat diàleg d'amistat és il·luminador. També en l'amistat es pot instal·lar la rutina i el tedi de 'tenir apamada l'altra persona'. Fins i tot si aquesta és la meva disposició en un encontre interpersonal, encara pot ser que la vitalitat de l'altra persona em sacsegi suficientment com per fer-me sortir de mi, però està clar que si em mantinc en el meu tancament impediré el veritable diàleg. Això també ocorre en el diàleg amb Déu. Si la meva experiència litúrgica és llarga, la familiaritat amb el text i amb els ritus pot esmussar l'atenció. L'atenció material té un límit; el diàleg d'amor no. I aquí ve el punt del silenci com a buit, com a receptivitat, com a vulnerabilitat, com a no-saber, com a no-poder. L'obertura del cor que no pretén impressionar l'altre sinó donar-se a conèixer, tal com s'és, sense cap pretensió ni objectiu; simplement ser-hi. Aquesta presència humil és sempre possible i és sempre nova. És l'actitud de fons a què el silenci litúrgic ens convida, però no és controlable a voluntat. És un do. M'hi puc disposar, però no puc activar aquest silenci del cor a voluntat. Puc activar a voluntat el silenci dels llavis, però no el de la ment, la capacitat argumentativa que santa Teresa anomena 'la loca de la casa'. Bé, de fet, l'expressió 'loca de la casa' sembla que no es troba de forma literal en cap dels escrits de santa Teresa. Les expressions que ella fa servir són més poètiques: a la capacitat argumentativa o imaginativa l'anomena 'tarabilla de molino' i 'pensamiento tortolito':

«Yo he andado en esto de esta barahúnda del pensamiento bien apretada algunas veces, y habrá poco más de cuatro años que vine a entender por experiencia que el pensamiento (o imaginación, porque mejor se entienda) no es el entendimiento, y preguntelo a un letrado y díjome que era así, que no fue para mí poco contento. Porque, como el entendimiento es una de las potencias del alma, hacíaseme recia cosa estar tan tortolito a veces, y lo ordinario vuela el pensamiento de presto, que solo Dios puede atarle, cuando nos ata a Sí de manera que parece estamos en alguna manera desatados de este cuerpo. Yo veía, a mi parecer, las potencias del alma empleadas en Dios y estar recogidas con él, y por otra parte el pensamiento alborotado: traíame tonta».

És important la distinció que fa santa Teresa entre ‘enteniment’ o ‘coneixement’ d’una banda i ‘pensament/imaginació’ de l’altra. Els termes que ella fa servir corresponen als usos de l’època i no són el més important. L’important aquí és distingir en la persona un nivell cognitiu superficial i un altre de profund. A nivell superficial, la ‘tarabilla de molino’ no acostuma a parar mai, però això no impedeix el silenci del cor:

«Y no darán a todos tanta pena estas miserias ni las acometerán, como a mí hicieron muchos años por ser ruin, que parece que yo misma me quería vengar de mí. Y como cosa tan penosa para mí, pienso que quizá será para vosotras así, y no hago sino decirlo en un cabo y en otro, para si acertase alguna vez a daros a entender cómo es cosa forzosa, y no os traiga inquietas y afligidas, sino que dejemos andar esta tarabilla de molino y molamos nuestra harina, no dejando de obrar la voluntad y entendimiento».

«Dejemos andar esta tarabilla de molino y molamos nuestra harina, no dejando de obrar la voluntad y el entendimiento». Aquesta confiança enmig de la turbulència, aquesta capacitat de fer-se conscient del propi caos mental i de no identificar-se amb ell, sinó confiar que hi ha una dimensió més fonda que no és copsable amb sil·logismes argu-

mentatius ni amb la imaginació, això és el silenci del cor. Sovint m'ha sorprès que l'abadessa del monestir, la mare Montserrat Viñas i, abans d'ella, també l'abadessa que ara és emèrita, la mare M. Cecília Boqué, totes dues diguessin que durant la missa els vénen al cap les coses pràctiques que han de fer i fins i tot se'ls acuden les solucions a determinats problemes comunitaris, tant si són de caràcter espiritual com purament material. En la meua inexperiència, em semblava que l'atenció i el silenci litúrgics eren incompatibles amb aquest tipus de distraccions. Ambdues abadesses donen testimoni d'un silenci més profund que el silenci voluntari que puc imposar a la meua ment o de la devoció forçada que concentra el pensament i la imaginació en els conceptes o les imatges 'correctes'. Aquest silenci més profund no té res de forçat. És pura confiança. *«Dejemos andar esta tarabilla de molino y molamos nuestra harina, no dejando de obrar la voluntad y el entendimiento»*. La 'voluntad' a què es refereix santa Teresa no és voluntat de controlar la ment, cosa impossible i esgotadora. La voluntat és aquí, només, voluntat d'estimar. El 'entendimiento' tampoc no és control cognitiu de Déu ni de la seva Paraula: és consciència de la seva Presència que em fonamenta i que em convida a la comunió:

«Porque me he alargado mucho en decir esto en otras partes no lo diré aquí. Solo quiero que estéis advertidas que, para aprovechar mucho en este camino y subir a las moradas que deseamos, no está la cosa en pensar mucho, sino en amar mucho; y así lo que más os despertare a amar, eso haced. Quizá no sabemos qué es amar, y no me espantaré mucho; porque no está en el mayor gusto, sino en la mayor determinación de desear contentar en todo a Dios y procurar, en cuanto pudiéremos, no le ofender, y rogarle que vaya siempre adelante la honra y gloria de su Hijo y el aumento de la Iglesia Católica. Estas son las señales del amor, y no penséis que está la cosa en no pensar otra cosa, y que si os divertís un poco va todo perdido».

«No està la cosa en pensar mucho, sino en amar mucho». Aquest és el secret del silenci del cor a què ens convida la litúrgia. Té la senzillesa i l'exigència del gest d'amor: cal deixar anar, però no per desídia;

«No está la cosa en pensar mucho, sino en amar mucho». Aquest és el secret del silenci del cor a què ens convida la litúrgia. És Déu qui m'eixampla el cor i fa possible en ell el silenci que acull la seva Paraula, que és Jesús mateix.

deixar anar i mantenir-se viu i despert, atent i disponible, esperant, escoltant. En paraules del salmista, es tracta de 'dilatarse el cor': «*cum dilatasti cor meum*» (Ps 118,32). Tant sant Benet com santa Teresa citen aquest verset bíblic i deixen clar que el cor és l'objecte mentre que el subjecte, el responsable de l'acció, és Déu mateix: és Déu qui m'eixampla el cor i fa possible en ell el silenci que acull la seva Paraula, que és Jesús mateix.

5. Silenci litúrgic i Creació

El silenci com a escolta i com a buit que s'obre i s'exposa en confiança des del no-saber i el no-poder és silenci fecund i és potència creativa. El cabalista Isaac Lúria (segle XVI) va expressar la relació entre silenci/buit i creació amb la noció de «*tsimtsum*». La noció de «*tsimtsum*» parteix de la constatació que no té sentit plantejar la Creació com un acte d'expansió de Déu. Vers on o vers què es podria expandir Déu, que ho és Tot? No hi ha 'espai' més enllà de Déu per poder-hi crear res, perquè hi pugui existir res. L'única solució, tal com molts filòsofs deistes i també diversos teòlegs i teòlogues contemporanis han suggerit, sembla que sigui pensar la Creació com a interior a Déu, com a 'part' de Déu. Segons aquesta noció panteista no té sentit parlar d'*alteritat* de la Creació en relació a Déu. La solució panteista sembla la més consistent o fins i tot l'única, però no l'és. La noció de *tsimtsum* no és panteista, no considera que la Creació sigui 'una part' de Déu. Lúria defensa la veritable alteritat de la Creació i defensa conseqüentment la veritable llibertat de l'home creat a imatge de Déu. Entre Déu i el món hi ha una cesura, no una continuïtat. Una

cesura òbviament volguda i sostinguda per Déu. Una cesura que és una gràcia i que fa possible una comunió que només pot produir-se en tant que lliurement volguda per ambdues parts: per part de Déu i per part de l'home. Aquesta voluntat lliure de comunió és el que caracteritza les relacions trinitàries (relacions entre el Pare, el Fill i l'Esperit Sant) i és l'únic tipus de relació que mereix el nom d'«*espiritual*».

Segons la noció luriana de «*tsimtsum*», abans de crear, Déu ha de fer possible l'alteritat de la Creació mitjançant un acte *d'auto-contracció* (aquest és el significat literal de l'expressió hebrea «*tsimtsum*» (תִּצְמַצֵּם): concentració o contracció). L'acte suprem de l'amor no és expansiu sinó contractiu, o millor dit, s'expandeix per contracció: es retira, lliurement i joiosament, perquè l'altre pugui ser; i així creix en lloc de minvar. El silenci receptiu de la litúrgia rep el seu sentit últim d'aquest acte fundacional de Déu que ens va fer ser i que ens sosté. El «*tsimtsum*» no és per a Déu un acte 'passat'. Així com no hi ha en Déu 'espai' on pugui expandir-se, tampoc no hi ha 'temps' on pugui desplegar el seu potencial. En Déu no hi ha potencial. Déu és acte pur, afirma la metafísica clàssica. El que el «*tsimtsum*» ens ensenya és que aquest 'acte pur' que és Déu és en primer lloc un acte silenciós i discret de retirada, és un acte humil. Només des d'aquest silenci i des d'aquesta humilitat de Déu és pensable la Creació com a gràcia, la Creació com a Paradís. I només des d'aquest silenci de Déu que ens convida i ens acull sense aclaparar-nos és pensable una comunió autèntica entre Déu i nosaltres.

La filòsofa Simone Weil ho expressa així: «Déu va renunciar a ser-ho tot perquè nosaltres puguem renunciar a ser alguna cosa». Aquesta expressió és sorprenent. Almenys ho va ser per a mi. La primera vegada que la vaig llegir, vaig pensar que la frase que millor reflectia la relació de Déu vers nosaltres no era la de Weil, sinó aquesta: «Déu va renunciar a ser-ho tot per tal que nosaltres puguem ser alguna cosa». En la meua concepció, Déu és sempre Déu de vida i d'abundància, Déu generós que sembla amb escriu i promet collites del cent per u. I això segueixo pensant que és cert. Tanmateix, el gest de creació que permet que jo sigui és, per part de Déu –com molt bé va intuir Isaac Lúria–, un gest de despullament, de retracció, de gentilesa

Tanmateix, el gest de creació que permet que jo sigui és per part de Déu un gest de despullament, de retracció, de gentilesa que primer fa espai per després poder-me crear com a realitat lliure davant seu.

que primer fa espai per després poder-me crear com a realitat lliure davant seu. Aquesta és la paradoxa de la meva llibertat en relació a Déu: és una llibertat real, però no la tinc per mèrit propi sinó que és un do de Déu. Un do que m'ha fet a l'inici de la vida i que em renova cada dia. Li puc dir a Déu 'no' perquè Déu em sosté. El 'no' que li puc dir a Déu no expressa ni realitza la meva llibertat: la destrueix. I Déu me la torna a regalar, la torna a fer possible cada vegada perquè sempre tingui l'oportunitat de, lliurement, dir-li «sí». Aquesta és, crec, la noció de Providència: no una espècie de garantia que si faig la voluntat de Déu no em passarà mai res de mal (la Passió de Jesús ha descartat el providencialisme d'un cop i per sempre), sinó la garantia que, siguin quines siguin les circumstàncies de la meva vida, fins i tot enmig del dolor o la injustícia més grans, sempre tindrè al meu abast de poder realitzar un gest lliure d'amor, per petit, ignorat i aparentment irrelevant que sigui. I que aquest gest no serà debades.

Abans de la Paraula de la Creació hi ha el Silenci de la Creació: el moment del buit, del despullament, la seva condició de possibilitat. També abans de qualsevol gest d'amor, si és autèntic, hi ha el silenci del cor, la contracció del cor que fa possible el descentrament, que fa possible que actuï sense prendre'm a mi mateixa com a referent primer i últim. La litúrgia ens convida a participar activament de la nova Creació, a convertir-nos en llevadores i en paridores del món nou que està naixent renunciant a ser 'alguna cosa' per poder-ho ser 'tot' tal com ho és Déu: no per autoafirmació sinó donant-se, retirant-se, fent espai, esperant, estimant. La kènosi de la Creu no és ni volguda per Déu ni necessària d'acord amb els seus designis primers, però és possible perquè no traïx ni obscureix el ser de Déu sinó que el revela: en un món de pecat i violència, l'amor assumeix el dolor, lliurement, per

redimir-lo. El dolor, la mort i la violència no són de Déu ni tenen res a veure amb Déu. La gentilesa, la humilitat, la mansuetud i la dolçor que fan possible que Déu assumeixi el dolor, la mort i la violència, sí que són de Déu. Són la seva mateixa essència.

6. Silenci litúrgic i rentament de peus

«Quan facis almoïna, no toquis la trompeta davant teu, com fan els hipòcrites a les sinagogues i als carrers per ser lloats dels altres; us asseguro que ja tenen la seva recompensa. En canvi, tu, quan facis almoïna, que la teva esquerra no sàpiga què fa la dreta, perquè la teva almoïna quedi en el secret; i el teu Pare, que veu en el secret, t'ho recompensarà».

En el primer apartat d'aquest article he destacat l'estreta unió que existia al món antic entre l'acte litúrgic entès com a ritual religiós i l'acte litúrgic entès com a servei cívic destinat a tenir cura de les necessitats materials dels més vulnerables.

També al Nou Testament trobem aquesta correspondència: a l'evangeli de Joan, en lloc de la perícopa de la institució de l'eucaristia, hi trobem el rentament de peus. És el meu desig que aquest article contribueixi a mantenir viva avui en nosaltres la indissociabilitat d'aquestes dues dimensions i l'actitud de silenci del cor que les fa possibles.